

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2318>**П. Гуйван,**кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
докторантІнституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України**ЮРИДИЧНІ ФАКТИ І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СТРОКИ:
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві відсутні розділи, присвячені юридичним фактам. Тож, якщо розглядати цю категорію у розумінні виключно підстав для появи, припинення та зміни правовідносин, маємо керуватися положеннями окремих глав загальної чи спеціальної частини Цивільного кодексу та інших актів. Зокрема, юридичними фактами будуть указані в ст. 11 ЦКУ підстави виникнення цивільних прав і обов'язків, численні норми глав 16, 52, 53 у яких йдеться про правочини (договори). Зрештою, переважна більшість статей зобов'язального права містить вказівки на обставини, наявність яких має правоформуючу роль. Власне кажучи, перелік таких чинників, зазвичай, знаходиться у гіпотезі правової норми. Їх наявність можна образно охарактеризувати як зовнішній поштовх для приведення в дію відносин, викладених у диспозиції. Наприклад, частину 2 статті 761 ЦКУ з позицій теорії юридичних фактів слід тлумачити наступним чином: а) за наявності у орендодавця необхідних повноважень щодо розпорядження майном; б) при укладенні договору оренди (це юридичні факти), право користування річчю набувається орендарем.

Іншим прикладом можуть бути наведені в нормах цивільного законодавства підстави відповідальності за ті чи інші порушення: вони є одночасно юридичними фактами, що тягнуть

появу нового охоронного відношення з відповідним правовим статусом його учасників. Скажімо, втрата, знищення чи пошкодження перевізником вантажу, багажу, пошти є підставою для виникнення суб'єктивного права у контрагента за договором на відшкодування фактичних збитків (ст. 924 ЦКУ). Подібне повноваження буде реалізовуватися вже у межах нового – охоронного відношення.

Концепція, що наразі коментується, до юридичних фактів відносить також і строки. Іншими словами, мова йде про кваліфікування строків як юридично значимої обставини, існування якої обумовлює виникнення, зміну або припинення матеріальних прав та обов'язків [1, с. 148–149]. Подібний підхід не є новим, строки як підстави виникнення правовідносин згадувалися серед інших юридичних фактів у європейських законодавствах ще декілька століть тому. Популярністю ця теорія користується і серед радянських та сучасних науковців. Зокрема такі дослідники даного питання, як Г. Ф. Шершеневич, К. Ю. Лебедева, Є. О. Суханов, Я. А. Юкша, А. В. Коструба, Є. О. Харитонов та інші беззаперечно пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідносин з часовим фактором. Певна відмінність у поглядах полягає лише в тому, що в одних випадках, правовизначальним фактором називається сам матеріальний строк [2, с. 221], тоді як в інших

в якості обставини, що призводить до виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків зазначають вплив [3, с. 8] або початок і закінчення строку [4, с. 7, 9].

Серед науковців, котрі кваліфікують часові періоди як одні з юридичних фактів продовжується полеміка з приводу того, до якого з двох видів таких фактів слід віднести строки. Слід відмітити, що серед дослідників питання існують різні точки зору щодо правового значення подібного факту. Зокрема, за однією теорією перебіг часу відбувається об'єктивно, незалежно від впливу людини, відтак вплив чи настання строку визначається як подія, так як це явище практично не залежить від волі та свідомості учасників цивільних правовідносин. В межах даної концепції була висловлена теза про віднесення строків до абсолютних подій з урахуванням того факту, що людина не може впливати на загальний перебіг абсолютного часу, сама існуючи у ньому [5, с. 160–168]. Прихильники даної тези, наголошуючи на неможливості реального впливу людей на перебіг строку, вказують, що дата, хоча і призначена за чиеюсь волею, настає об'єктивно, її наближення неможливо ні змінити, ні відмінити. Однак, значна кількість дослідників з цим не згодні. Вони справедливо вказують, що властивості безперервності та об'єктивності притаманні саме загальному часовому потоку, тоді як у праві мова йде про спеціально вичленений та координований відрізок. Тож метою даної праці є встановлення сутності строків у співвідношенні із загальним поняттям юридичного факту.

Насправді, права та обов'язки у цивільних відносинах, як правило, встановлюються самими їх носіями, відтак і строки здійснення прав та виконання обов'язків мають вольове походження. Отже, на заперечення О. О. Красавчикову, в літературі були висловлені й інші точки зору, згідно

з якими вказувалося, що строки, котрі обмежують дію прав та обов'язків у часі, мають вольовий характер, так як встановлюються, переважно, згідно з волею їх носіїв. Власне, не можна не помітити суттєвого значення людської діяльності для виникнення та перебігу цивільних строків: строки встановлюються нормативно-правовими актами, самими учасниками цивільних відносин чи правозастосовними органами. В залежності від конкретних обставин в одному й тому ж правовідношенні може бути визначений різний строк. І навіть, коли певний цивільний строк визначається нормою закону, рішенням суду, є підстави говорити про їх вольовий характер. Це свідчить про суб'єктивний порядок виникнення строку як юридичного факту [6, с. 369]. Втім, надалі вплив людини на часовий плин виключається і він відбувається об'єктивно. За даною теорією вплив чи настання строку (терміну) – це юридичний факт, який, хоча і визначався вольовою діяльністю людей, все ж настав об'єктивно. Тому ряд науковців відносять строк до так званих відносних юридичних подій, тобто, явищ, викликаних діяльністю людини, проте надалі спливаючих незалежно від причин, що їх обумовили [7, с. 30].

Існує й третій підхід до коментованої проблематики. Він полягає у тому, що не зважаючи на наявність істотних ознак об'єктивного та суб'єктивного характеру, юридичний строк не може рафіновано та беззастережно вважатися дією чи подією. Така постановка питання дала можливість апологетам даної концепції стверджувати, що строки в системі юридичних фактів цивільного права займають самостійне місце поряд з юридичними діями (актами свідомої вольової поведінки людей) та юридичними подіями (незалежними у своєму виникненні та перебігу від волі людей явищами) і за своїм характером становлять щось середнє між ними [4, с. 9–10]. Адже, попри те, що після встановлення строки пере-

важно існують об'єктивно, навряд чи можна з впевненістю сказати, що вони завжди спливають автоматично, без участі людей. Суб'єкти цивільного обігу, законодавець, юрисдикційні органи вправі впливати своїми діями на сплив того чи іншого строку. Дійсно, якщо вважати проявом суб'єктивного характеру строку як юридичного факту не лише виявлену у законі волю держави чи учасників правовідношення, спрямовану на його виникнення, а й вплив їх на перебіг строку з врахуванням можливості його зупинення, переривання, дострокового закінчення чи подовження, то цілком логічно, що строк не лише при виникненні, а й протягом перебігу характеризується вольовим характером. Наприклад, протягом позовної давності її об'єктивному спливанню учасники правовідносин можуть протиставляти свою активну поведінку: переривати строк вчиненням дій, припинити його добровільним виконанням обов'язку тощо.

Отже і перебіг строку може залежати від волі людей. Людина може протиставити їх перебігові свою діяльність: періоди можуть бути подовжені самими учасниками, певні обставини, в тому числі активні дії учасників, можуть потягти переривання чи зупинення строків (наприклад, позовної давності). Разом з тим, на переконання представників даної теорії, сплив позовної давності явище об'єктивне: люди могли втрутитися в його перебіг, але не зробили цього. Відтак, закінчення давнісного строку – юридичний факт, що поряд з іншими елементами юридичного складу припиняє існування суб'єктивного цивільного права. Дані правові наслідки настають саме у зв'язку з закінченням строку та невчиненням особою позитивної дії протягом вказаного часу. Відтак, виходячи з їхніх наведених характеристик, строки не можуть бути кваліфіковані ні як дії, ані як події, а займають самостійне місце серед юридичних фактів [4, с. 10].

Подібна точка зору є досить популярною в цивілістиці. Хоча, скажімо, Є. Суханов приводить зовсім нову класифікацію. Він поділяє строки на ті, що пов'язані з подіями (власне, це строки, настання яких обумовлене певною подією, як, наприклад, строк для прийняття спадщини починається від часу події – смерті спадкоємця), ті, що пов'язані з діями (строк розвантаження, перебіг якого спричинений дією – поданням судна) та такі строки, які встановлені у вигляді певних відрізків часу та обчислюються роками, місяцями тощо, або пов'язані з певною датою [8, с. 436–460]. А українські науковці Пленюк М. Д. та Коструба А. В. пропонують ще одну класифікаційну ознаку поділу юридичних фактів, на основі темпорального виразу їх існування. На підставі цієї ознаки всі юридичні факти вони поділяють на факти-строки і факти-терміни. Факти-строки мають свій початок існування і їх закінчення. Між цими двома стадіями або моментами є проміжок у часі. Юридичні факти-строки мають триваючий характер і норми права пов'язують настання наслідків із спливом строків. Юридичні факти-терміни у часі нетривалі. Це юридичні факти-моменти. Норма права пов'язує настання наслідків не з їх закінченням, а з їх настанням. Прикладом юридичних фактів-строків є настання строку набувальної давності, сплив строку дії цивільно-правового зобов'язання. Юридичним фактом терміном або моментом є настання часової умови за договором купівлі-продажу з умовою. Під часовою умовою розуміється певний момент у часі, з яким умови договору пов'язують припинення визначеного права [9, с. 165–166].

У публіцистиці також виказана думка про належність юридичного строку як специфічного юридичного факту до різновидів юридичного факту стану [10, с. 77; 11, с. 10–12]. Окремі автори, прямо не кваліфікуючи певні явища, що мають часові

параметри, як юридичні факти стану, все ж припускають їх наявність. До них, зокрема, відносять таку триваючу обставину як прострочення виконання обов'язку. Прострочка як невиконання зобов'язання може мати різну тривалість. І хоча нове охоронно-правове правовідношення виникає відразу після її початку, зміст охоронної вимоги може змінюватися в залежності від цієї тривалості. Так, із подовженням часу невиконання зобов'язання росте розмір вимог, пов'язаних із відшкодуванням нанесеної шкоди. Втім, слід відмітити, що більшість дослідників заперечує таку систематизацію [12, с. 288–289].

В науковій доктрині, яка стосується питання про виникнення або припинення суб'єктивного права, усі юридичні факти, що забезпечують у праві відповідний правовий наслідок, прийнято поєднувати під однією назвою – «підстава» набуття (припинення) суб'єктивного права [13, с. 23]. Як ми щойно проаналізували, сучасна цивілістика виходить з того, що початок чи закінчення строку є юридичним фактом, який вважається необхідною підставою виникнення, зміни та припинення матеріальних прав і обов'язків учасників правовідношення. Якщо перенести дану сентенцію в практичну площину, то з урахуванням співвідношення часових чинників із самим суб'єктивним правом отримаємо таку конфігурацію: початок перебігу позовної давності породжує матеріальне право на позов, настання строку прийняття спадщини тягне виникнення суб'єктивного права на прийняття спадщини. На наше переконання, за такого підходу відбувається невідповідне розмежування самого права і однієї з його властивостей – тривалості. Час, як відомо, не є якоюсь окремою субстанцією, він становить собою темпоральну форму, прояв руху матерії [14, с. 91]. Строки та терміни як довільно обрані людьми елементи загального часового перебігу є об'єктами спостереження та обчислення

шляхом застосування суб'єктивно встановлених механізмів. Та, попри свою певну суб'єктивність, строки зберігають іманентні властивості та сутність часу, зокрема, щодо об'єктивності та безперервності перебігу. Таким чином, є всі підстави вважати цивільні строки відображенням руху конкретного суб'єктивного права як матеріального об'єкта у часі. Як вказувалося в літературі, строки є темпоральною формою існування обставин реальної дійсності, яка проявляється у вигляді руху цивільних правовідносин, суб'єктивних прав і обов'язків, що становлять їх зміст [15, с. 184–185].

В літературі вже були вказані заперечення щодо обов'язкового постулювання матеріальних строків у якості юридичних фактів. Зокрема, зазначалося, що строки носять усеохоплюючий характер, торкаючись усіх елементів механізму правового регулювання. Тому строки не можна пов'язувати лише з юридичними фактами, як і визнавати ними навіть в якості вольових правових обставин [16, с. 29]. Утім, подібний підхід, теж не вирішує основного питання щодо ролі та місця темпоральних чинників у механізмі правового регулювання.

Досить виважену та цікаву позицію щодо класифікації строків як факторів, що забезпечують часову форму руху цивільних прав та обов'язків, запропонував В. В. Луць. Згідно з обстоюваною ним теорією настання чи сплив строку набуває значення не саме по собі, а в сукупності з подіями або тими діями, для здійснення чи утримання від яких цей строк встановлений. Тому строк не тільки не можна віднести до дій чи подій, але він також не займає самостійного місця в загальній системі юридичних фактів. Як форма, через яку вони можуть реалізовуватися, строки притаманні і діям, і подіям [17, с. 40; 18, с. 4]. Виступаючи часовою формою, в якій протікають події і вчиняються дії (бездіяльність), строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями

та подіями. Зокрема, сплив позовної давності тягне припинення права на позов не в результаті закінчення строку, а тому, що кредитор протягом його перебігу не пред'явив позову до відповідача про захист свого порушеного права [17, с. 40]. Отже мова йде про те, що не спливання певного проміжку часу саме по собі породжує юридичні наслідки, а поведінка управленої особи в цей період.

Правильність висновків українського метра в царині цивілістичного унормування темпоральних матеріальних відносин підтверджує його спростування протилежної позиції опонентів, викладене у одній з останніх праць ученого – статті «Методологічне значення категорій «строк» і «термін» у цивільному праві України». Зокрема, у ній вказується [19, с. 82], що з його позицією «не погоджується М. В. Батянов, вважаючи, що В. В. Луць аналізує строк лише як форму існування явищ реальної дійсності, що мають правове значення, і ніби не розмежовує перебіг строку та його закінчення (настання). Строк може виступати в праві як, наприклад, темпоральна характеристика, яку важко розглядати як форму будь-якого явища [20, с. 15]. Проте в подальшому викладі М. В. Батянов стверджує, що будь-який правовий строк завжди розглядається в зв'язку з тим чи іншим правовим явищем як своєрідною точкою додатку до нього. Тому перебіг строку не може розглядатися як юридичний факт, адже у протилежному підході його потрібно було б віднести до юридичних фактів – станів. Однак у такому разі правові наслідки породжуються не самим перебігом строку, а тим явищем чи процесом, до якого належить перебіг строку. Сам по собі перебіг строку самостійних правових наслідків породжувати не може [20, с. 15]. Як слушно зауважує М. Д. Пленюк, строк є окремим правовим явищем, що тісно пов'язаний з тими чи іншими юридичними фактами (діями

або подіями). На відміну від юридичного факту, який є самостійною категорією, строк (термін) не існує сам по собі, а є часовим відображенням існування певних дій або подій (юридичних фактів)» [21, с. 113–114].

Таким чином, зазначена характеристика не дозволяє кваліфікувати строк в якості юридичного факту, тобто такої обставини, що породжує юридичні наслідки, тому його не можна віднести, ні до дій, ані до подій, що мають правоформуюче значення [22, с. 4]. Інакше кажучи, можемо дійти висновку, що часові фактори не мають визначального впливу на виникнення, зміну чи припинення матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків. Подібний підхід наразі стає все більш популярний у цивілістичній доктрині. Так, розвиваючи дану тезу, дослідниця питання Панченко С. С. також робить висновок, що цивільні строки не є юридичними фактами. При цьому вона виходить з концептуальних положень загальної теорії про розмежування юридичних фактів і правової (абстрактної) моделі обставини. Відповідно, на відміну від останньої, юридичний факт характеризується тільки йому властивими ознаками, характеристиками тощо. Це дозволяє відмежовувати різні договори одного виду, наприклад, різні договори поставки продукції, які відповідають одним і тим же вимогам законодавства як абстрактній правовій моделі. У зв'язку з цим кожен юридичний факт деталізується, «ідентифікується» через елементи його складу. М. Г. Александров визначав склад юридичного факту як сукупність ознак, за наявності яких відповідний життєвий факт здатен викликати визначені юридичні наслідки [23, с. 174]. Отже, формулює С. С. Панченко, введення та використання поняття «склад юридичного факту» дозволяє однозначно з'ясувати природу строку у договорі, який сам юридичним фактом не є, проте істотно впливає на права і обов'язки,

у тому числі – відповідальність учасників договірних відносин. Таким чином, немає підстав вважати строк самостійним юридичним фактом, проте він, безперечно, впливає на зміст цивільно-правового відношення [24, с. 92]. До подібного висновку приходять і інші цивілісти, зокрема В. Л. Яроцький [25, с. 227–228]. Деякі автори в окремих правовідносинах розглядають моментальні і триваючі юридичні факти [26, с. 77]. Але цілком справедлива констатація, що юридичні факти мають певну часову протяжність у просторі, далекі не означає, що сам строк як формалізація абстрактного перебігу часу у вигляді способу розташування матерії за допомогою пізнання, є юридичним фактом.

З проведеного дослідження можемо зробити певні висновки. Як бачимо, сучасна наукова думка все більш схиляється до необхідності кардинального переосмислення значення та ролі строку для формування умов цивільного правовідношення та суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників, що становлять його зміст. Сьогодні цілком очевидним є те, що сам строк та його перебіг або вплив не є обставиною, що призводить до виникнення чи зміни матеріально-правового статусу особи. І то правильно. Адже, якби саме настання чи закінчення певної темпоральної координати тягло зміни суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, це позбавило б цивільні відносини їхнього визначального чинника – вольової складової і призвело б до дезорганізації в матеріальній площині.

Сам по собі строк без взаємозв'язку з іншими факторами зовнішнього по відношенню до правовідношення впливу не може породжувати визначати зміст конкретних прав та обов'язків. Юридична подія не може мати будь-якого правового значення, якщо вона не пов'язана з поведінкою суб'єктів цивільних правовідносин. Подія визнається юридичним

фактом тільки в той мірі, в якій вона породжує необхідність в правовому регулюванні цивільних правовідносин, які можуть або упередити настання юридичних подій, або повинні прийняти на себе наслідки, які вони (події) породжують. Так, настанням строку погашається можливість реалізації суб'єктивних цивільних прав, юридичних обов'язків або цивільних правовідносин в цілому. Але ця подія набуває юридичне значення остільки, оскільки уповноважена особа може здійснити своє право до закінчення встановленого в законі строку, перервати перебіг давності пред'явленням позову, або, якщо він не скористається наданими йому можливостями, прийняти на себе наслідки, які настали в силу спливу строку тощо.

Робота присвячена науковому дослідженню актуального питання про сутнісні ознаки такого юридичного поняття як юридичний факт. Встановлено, що дане визначення охоплює зовнішні по відношенню до суб'єктивного права особи обставини, які впливають (надають поштовх) розвиткові правовідношення і разом з тим встановленню правового статусу його учасників. Піддано критиці досі популярну в цивілістиці концепцію середини минулого століття, за якою цивільні строки є складовою частиною юридичних фактів. Детально висвічуються суперечності та неузгодженості цієї тези, передусім пов'язані з віднесенням строків до об'єктивних чинників, котрі настають та спливають без впливу людини. Насправді, то не так. У матеріальних відносинах ключове значення має не сам час як явище, а вичленений з його загального перебігу певний фрагмент – строк, що має визначений законом чи контрагентами початковий та кінцевий терміни. Інакше кажучи, права та обов'язки у цивільних відносинах, як правило, встановлю-

ються самими їх носіями, відтак і строки здійснення прав та виконання обов'язків мають вольове походження. І строки визначають темпоральні координати усіх явищ у просторі, у тому числі суб'єктивних прав носіїв і, звичайно ж, юридичних фактів. Але те, що юридичні факти мають певну часову протяжність у просторі, далєбі не означає, що сам строк як формалізація абстрактного перебігу часу у вигляді способу розташування матерії за допомогою пізнання, є юридичним фактом. У статті аргументовано підтримується позиція Луця В. В., за якою строки не можна пов'язувати лише з юридичними фактами, як і визнавати ними навіть в якості вольових правових обставин. Виступаючи часовою формою, в якій протікають події і вчиняються дії (бездіяльність), строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями та подіями. Тобто, не спливання певного проміжку часу породжує юридичні наслідки, а поведінка управленої особи в цей період. А характер, межі та тривалість такої поведінки якраз і охоплюється поняттям матеріального змісту права. Сам по собі строк без взаємозв'язку з іншими факторами зовнішнього по відношенню до правовідношення впливу не може породжувати визначати зміст конкретних прав та обов'язків. Тож, можемо дійти висновку, що часові фактори не мають визначального впливу на виникнення, зміну чи припинення матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків.

Ключові слова: юридичний факт, цивільний строк, суб'єктивне право.

Guyvan P. Legal facts and civil law terms: comparative characteristics

The work is devoted to the scientific research of the topical issue of the essential features of

such a legal concept as a legal fact. It is established that this definition covers the external circumstances in relation to the subjective right of the person, which affect (give impetus) to the development of legal relations and at the same time establish the legal status of its participants. The still popular concept in the middle of the last century, according to which civil terms are an integral part of legal facts, has been criticized. The contradictions and inconsistencies of this thesis are highlighted in detail, primarily related to the attribution of deadlines to the objective factors that occur and emerge without human influence. In fact, it is not. In material relations, the key value is not the time itself as a phenomenon, but a certain fragment isolated from its general course – a term that has the initial and final terms determined by law or contractors. In other words, rights and obligations in civil relations are usually established by their holders, and therefore the terms of exercise of rights and performance of duties are of voluntary origin. And the terms determine the temporal coordinates of all phenomena in space, including the subjective rights of the bearers and, of course, legal facts. But the fact that legal facts have a certain length of time in space, does not mean that the term itself as a formalization of the abstract course of time in the form of a way of arranging matter through cognition, is a legal fact. The article argues the position of Luts V. V., according to which the terms can not be associated only with legal facts, as well as to recognize them even as willful legal circumstances. Acting as a temporal form in which events take place and actions (inaction) are committed, deadlines give rise to legal consequences only in connection with actions and events. That is, it is not the expiration of a certain period of time that gives rise to legal consequences, but the behavior of the managed person

during this period. And the nature, limits and duration of such behavior is precisely covered by the concept of the substantive content of law. The term itself, without interrelation with other factors of external influence in relation to the legal relationship, cannot give rise to determine the content of specific rights and obligations. Therefore, we can conclude that temporal factors do not have a decisive influence on the emergence, change or termination of material subjective rights and obligations.

Key words: legal fact, civil term, subjective law.

Література

1. Коструба А. В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С.147–151.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Москва : Бр. Башмаковы, 1914. Т. 1, изд. 11-е. 499 с.
3. Шовкова О. В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків. Автореф. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008 19 с.
4. Грибанов В. П. Сроки в гражданском праве. Москва : Знание, 1967. 49 с.
5. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва, Госюриздат, 1958. 183 с.
6. Гражданский кодекс Украины: комментарий. Под ред. Е. А. Харитонова. Изд-во второе. Харьков : Одисей, 2004. Т. 1. 832 с.
7. Лебедева К. Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Томск, 2003. 234 с.
8. Гражданское право. Учебник в 2-х т./ Под ред. Суханова Е. А. 2-е изд. перераб и допол. Москва : БЕК, 2000. Т.1. 704 с.
9. Пленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права в Україні. Монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.
10. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты: монографія. Одеса : Фенікс, 2009. 112 с.
11. Харитонов Е. О. Нагорняк В. А. Деякі проблемні питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. *Акт. пробл. держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 7–18.
- 12.12. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении*. Москва, Юрид. лит. 1974. 345 с.
13. Харченко Г. Г. *Речові права: монографія*. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 432 с.
14. Аскольдов С. *Время и его преодоление*. Мысль, 1922. № 3. С. 80–97.
15. *Цивільне право України: Підручник. У 2-х кн./ За ред.. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової*. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Книга 1. 856 с
16. Зинченко С. А. *Юридические факты в механизме правового регулирования*. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 152 с.
17. Луць В. В. *Сроки в гражданских правоотношениях*. Правоведение. 1989. № 1. С. 37–43.
18. Луць В. В. *Строки і терміни в новому Цивільному кодексі України*. *Юридична Україна*. 2003. № 11. С. 3–8.
19. Луць В. В. *Методологічне значення категорій «строк» і «термін» у цивільному праві України*. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 31. С. 80–87.
20. Батянов М. В. *Срок действия гражданско-правового договора*. Дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Самара. 2004. 189 с.
21. Пленюк М. Д. *Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія*. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2016. С. 110–117.
22. Луць В.В. *Строки захисту цивільних прав*. Конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів. ЛДУ. 1993. 60 с.
23. Александров Н. Г. *Законность и правоотношения в советском обществе*. Москва : Госюриздат, 1955. 176 с.
24. Панченко С. С. *Правова природа строку в цивільному праві*. Університетські наукові записки. Хмельницький унів. управління та права. 2015. № 55. С. 8–797.
25. Яроцький В. Л. Рецензія на монографію П. Д. Гуйвана «Теоретичні питання строків у приватному праві». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 226–229.
26. Харитонов Е. О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. *Акт. пробл. держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 73–81.